

Burgerschapsvorming & taalontwikkeling

Auteur: *Madeleine Gibson*

In het proefschrift *Influencing Youth Cotizenship* gaat Bram Eidhof op zoek naar een antwoord op de vragen: wat is goed burgerschapsonderwijs en hoe kan taalonderwijs hier een rol in spelen? In tegenstelling tot eerder verschenen literatuur, waarin het accent vooral ligt op specifieke factoren voor burgerschap, vestigt dit proefschrift de aandacht juist op generieke factoren. Dit zijn factoren die automatisch in het onderwijs aan bod komen en meerdere onderwijsdoelen tegelijkertijd kunnen dienen. Een van die factoren is taalonderwijs. Uit het onderzoek van Eidhof blijkt dat er een sterke samenhang is tussen individuele taalontwikkeling en burgerschapsontwikkeling. Voor dit nummer van Tijdschrift Taal interviewden we Eidhof.

Burgerschapsvorming

Waarom vindt u burgerschapsvorming op school zo belangrijk?

“Scholen hebben een belangrijke taak als het gaat om het in stand houden en ontwikkelen van een democratische samenleving. Alleen wanneer burgers democratische competenties hebben en gemotiveerd zijn deze in te zetten in het sociale, maatschappelijke én politieke domein, kunnen de democratische kwaliteiten van een samenleving worden gecultiveerd.”

Aan welke ‘democratische competenties’ moeten we dan denken?

“In de Nederlandse literatuur gaat het vaak om vier competenties: democratisch handelen, maatschappelijk verantwoord handelen, omgaan met verschillen tussen mensen en omgaan met conflicten. Sommige scholen voegen daar nog iets aan toe, zoals maatschappelijke betrokkenheid of politiek zelfvertrouwen, maar dat zijn eigenlijk deelcompetenties. De competenties kunnen vervolgens weer opgedeeld worden in vier componenten: kennis, attitudes, vaardigheden en reflectie.”

Moet elke leerling alle competenties ontwikkelen?

“Volgens mij is dat niet noodzakelijk – niet iedereen hoeft alles te kunnen. Het is echter wel handig wanneer leerlingen een basisuitrusting krijgen, zodat ze - mocht dat nodig zijn - een misstand aan de kaak kunnen stellen of zelf een initiatief kunnen nemen. We weten dat 62% van de volwassenen zich politiek machteloos voelt. Dat vind ik kwalijk, omdat dat ten eerste geen prettig gevoel is, maar ook kan leiden tot passiviteit of het grijpen naar niet-democratische middelen.”

“Het is van belang om leerlingen de kans te geven om hun eigen ideeën over goed burgerschap te ontdekken en te ontwikkelen. Daar kan taalonderwijs een belangrijke rol in spelen.”

De PO-Raad geeft aan dat scholen het begrip burgerschap vaag vinden. Hoe kan burgerschapsonderwijs goed worden ingericht?

“Scholen zouden een visie op burgerschapsonderwijs moeten vormen. Ik stel voor dat ze daarbij aan drie elementen kunnen denken. Dat zijn allereerst de consensusdoelen – denk aan de grondwet en democratische waarden – die voor iedere leerling van belang zijn en die breed gedeeld worden. Vervolgens kan een school daar schoolspecifieke burgerschapsdoelen aan toevoegen, die bijvoorbeeld volgen uit de waardeoriëntatie van de school. Ten slotte is het ook van belang om leerlingen de kans te geven om hun eigen ideeën over goed burgerschap te ontdekken en te ontwikkelen. Daar kan taalonderwijs een belangrijke rol in spelen.”

Hoe dan?

“Al sprekend en schrijvend kunnen leerlingen hun mening vormen en leren onderbouwen. Daarnaast kunnen ze ook drogredeningen en retorische trucs leren herkennen. Ik vind het zelf altijd een interessante oefening om me in een debat af te vragen of wat door de verschillende partijen wordt gezegd elkaar eigenlijk wel uitsluit. Tegelijkertijd is leren luisteren en overtuigen in discussies een prachtige

manier om conflicten op een productieve en geweldloze manier aan te gaan.”

Waarom is het onderscheid tussen consensusdoelen en schoolspecifieke burgerschapsdoelen belangrijk?

“Dat onderscheid introduceer ik onder meer om niet lang te hoeven twisten over de vraag wat goed burgerschap is. Per regio, school, levensbeschouwing en religie denken we daar verschillend over. In feite stel ik dat we het over een kern eens kunnen worden, de consensusdoelen, terwijl we met schoolspecifieke doelen recht kunnen doen aan de diversiteit in burgerschapsdoelen tussen scholen. Dan wordt een leerling in iedere school in staat gesteld om ook buiten die (school)gemeenschap in onze democratische samenleving te kunnen functioneren, terwijl er daarnaast aandacht is voor de schoolgebonden waardeoriëntatie.

Juist waar die verschillende doelen schuren – bijvoorbeeld omdat de grondwet man en vrouw gelijk stelt, terwijl een orthodox-religieuze school daar een ander perspectief op heeft – is het interessant om die spanning te bespreken. Leerlingen krijgen daardoor gevoel voor zulke wezenlijke discussies en dilemma’s in onze samenleving. Dat onderscheid tussen

democratische waarden en groeps- of individuele opvattingen wordt alleen maar belangrijker. Zeker nu iedereen op internet een stem heeft en leerlingen aan zoveel verschillende standpunten vrij direct en ongemodereerd bloot worden gesteld. Dat betekent dat er een groter beroep wordt gedaan op het vermogen van leerlingen om bronnen en argumenten te beoordelen en om kritisch te denken.”

Taalonderwijs

Welke rol zou taalonderwijs hierin kunnen spelen?

“Een docent maatschappijleer vertelde mij onlangs over een Marokkaans-Nederlands meisje, dat zei dat ze Israëliërs haatte. Dat vind ik bijzonder, dat ze zich blijkbaar veilig genoeg bij hem voelde om dit te delen. Vervolgens heeft hij een gesprek met haar gevoerd en haar een essay laten schrijven over generaliseren. Niet alleen over Marokkaanse Nederlanders, maar ook over Israëliërs en joden. Twee weken later kwam ze bij hem terug en bedankte ze de docent oprecht, omdat ze begreep wat er was gebeurd. Ze realiseerde zich dat ze Israël niet haat, maar problemen heeft met bepaald beleid van de Israëliëse overheid.”

Vaak wordt gesteld dat burgerschapsvorming ten koste gaat van aandacht voor taal- en rekenvaardigheid en vice versa. U denkt daar anders over?

“Taal is natuurlijk erg belangrijk in vrijwel alle sociale en democratische situaties. Omdat ik twijfelde aan deze aanname, heb ik de relatie tussen taalvaardigheid en burgerschapsvorming onderzocht. Uit mijn onderzoek blijkt dat er juist een sterke samenhang is tussen individuele taalontwikkeling en burgerschapsontwikkeling. Leerlingen met een hoog taalniveau of leerlingen die groeien in taalbeheersing,

scoren hoger op burgerschapskennis en -houdingen. Kortom, taalonderwijs kan twee vliegen in een klap slaan.”

Hoe komt dat, dat taalvaardigheid positief met de ontwikkeling van burgerschapscompetentie samenhangt?

“Dat is een goede vraag. We hebben niet de mechanismes onderzocht. We weten echter uit eerder onderzoek dat taalontwikkeling voor een aantal zaken belangrijk is, zoals betekenisvorming, reflectie, discussie en ook voor empathisch vermogen. Het lezen van literatuur heeft een positieve invloed op de mate waarin mensen zich verplaatsen in anderen, wat niet geldt voor doktersromannetjes. Al deze zaken – reflectie, discussie, je kunnen verplaatsen in het perspectief van een ander – zijn waarschijnlijk ook van belang bij de ontwikkeling van burgerschapscompetenties.”

Uw analyses wijzen ook uit dat burgerschapscompetenties niet of zwak samenhangen met andere cognitieve vaardigheden, zoals intelligentie of wiskundig vermogen.

“Dat klopt. Wiskundig vermogen hangt wel significant samen met burgerschapskennis, maar in aanzienlijk mindere mate dan taalvaardigheid. Blijkbaar heb je voor iets als het kunnen omgaan met conflicten of democratisch kunnen handelen niet genoeg aan algemene intelligentie of een studie wiskunde. Klinkt ook wel plausibel, toch, dat een differentiaalvergelijking kunnen oplossen niet per se tot een positievere houding ten opzichte van de democratie leidt?”

Hoe komt het dat het in andere onderzoeken wel wordt beweerd, en in de uwe niet?

“In andere onderzoeken is er minder precies gekeken naar deze vraag. Of alle cognitieve vaardigheden werden op een

hoop gegooid, waardoor het onderscheid tussen bijvoorbeeld taal- en rekenvaardigheid vervaagde. Of er misten belangrijke controlevariabelen, waardoor de bevindingen niet goed interpreteerbaar waren. In onze analyses zien we inderdaad dat rekenvaardigheid alleen significant samenhangt met burgerschapskennis, terwijl taalvaardigheid sterk samenhangt met zowel burgerschapskennis, -attitudes, -vaardigheid als -reflectie.”

Klassensamenstelling

U onderzocht ook hoe de taalkarakteristieken van een klas van invloed zijn op ongelijkheid in burgerschapskennis. Wat kwam hieruit naar voren?

“Dat laagtalige leerlingen hoger scoren op burgerschapskennis als ze in een klas zitten met hogere variantie in taalniveau en een gemiddeld hoog taalniveau. Dat is interessant. Blijkbaar maakt het taalniveau van medeleerlingen uit voor de ontwikkeling van burgerschapskennis – een van de belangrijke voorspellers van politieke betrokkenheid. Het verband kan ook andersom gezien worden: heeft een klas relatief weinig variantie en een gemiddeld laag taalniveau, dan kan dat tot gevolg hebben voor latere politieke betrokkenheid en burgerschapsgedrag. In die klassen zou je wellicht meer expliciete aandacht aan het verwerven van burgerschapskennis moeten besteden.

Klassensamenstelling blijkt dus niet alleen van invloed te zijn op onderwijsuitkomsten als taal en rekenen, maar ook op burgerschapskennis. Voor de besluitvorming over veranderingen in schoolcurricula (of de organisatie van het onderwijsstelsel) is het belangrijk om naast taal- en rekeneffecten ook effecten op burgerschapskennis mee te nemen. Als alleen de uitkomsten die een enkelvoudig onderwijsdoel dienen leidend zijn voor

“Leren luisteren en overtuigen in discussies is een prachtige manier om conflicten op een productieve en geweldloze manier aan te gaan.”

de vormgeving van het onderwijs, kunnen veranderingen in het onderwijs onbedoeld negatieve consequenties hebben voor de realisatie van overige onderwijsdoelen.”

Waarom is dat een gevaar?

“Stel dat je als school gefocust bent op een hogere citoscore voor rekenen en je komt erachter dat directieve, klassikale didactiek goed werkt voor een groot deel van je leerlingen, dan kan dit ten koste gaan van de burgerschapsvorming van leerlingen. Of andersom: als je gelooft dat ieder proces in de school democratisch moet zijn, dan kun je de invloed daarvan op andere leergebieden vergeten. Met een stap vooruit op het ene vlak, kun je dus een stap achteruit doen op een ander vlak.”

Hoe kunnen we leerlingen weerbaarder maken?

“Individueel zijn slecht toegerust om spanningen zodanig op te lossen dat het algemeen belang wordt gediend; de dynamiek binnen een groep leidt vaak tot vijandigheden en conflicten tussen groepen. Als oplossing voor dit probleem identificeer ik twee mechanismes. Deze zouden in het onderwijs gebruikt kunnen worden om leerlingen weerbaarder te maken tegen processen die tot tussen-groepse vijandigheden leiden.”

Welke mechanismes zijn dat, er waar komen ze precies op neer?

“Het eerste mechanisme bestaat uit leerlingen gestructureerd het perspectief van

de andere groep en het collectief (de twee groepen samen) te laten nemen en vanuit die perspectieven te laten redeneren. Dat kan door ze adviezen te geven, of ze laten redeneren over toekomstig gedrag van de andere groep in verschillende scenario's. In het huidige taalonderwijs is er wel aandacht voor correct taalgebruik en redeneren. Maar voor de ontwikkeling van burgerschap wordt het pas interessant wanneer ook wordt gekeken naar de mate waarin een betoog of discussie bijdraagt aan het oplossen van zo'n conflict. Dat is geen leerdoel dat onder Nederlands of letterkunde valt, maar zo'n project zou heel goed in samenwerking met docenten maatschappijleer of levensbeschouwing kunnen worden gedaan.

Het tweede mechanisme bestaat uit een zogenaamde 'significant other' een norm te laten uitspreken. Een 'significant other' is iemand die belangrijk voor je is, zoals een vriend(in), ouder of docent. Ook uit antipest-onderzoek blijkt dat wanneer docenten zich expliciet tegen pesten uitspreken, dit effect heeft op het gedrag en de houdingen van leerlingen. Dat geldt hier ook: wanneer zo'n significant other uitspreekt te zoeken naar oplossingen die voor iedereen goed zijn, dan zien we dat er mensen vaker geneigd zijn om hun coöperatieve intenties te laten zien en die van de andere groep te beantwoorden.”

Welke rol kan een leraar spelen?

“Als je bijvoorbeeld twee klassen hebt, met in de ene klas veel meer diversiteit in taalniveau dan in de andere, dan kun je gaan

turven of taal die wordt gebruikt in klassikale discussie voor de laagtalige leerlingen in beide klassen even toegankelijk is. Het is interessant om te zien of de deelname aan en het begrip van klassikale discussies toeneemt wanneer je leerlingen bijvoorbeeld eerst in kleine groepjes laat discussiëren.

Leraren zouden kunnen onderzoeken in welke mate de samenstelling van de klas invloed heeft op de toegankelijkheid van de gebruikte taal in klassikale discussies, de mate waarin iedereen een bijdrage kan leveren aan de discussies. Het zou interessant zijn te weten onder welke omstandigheden laagtalige leerlingen niet kunnen deelnemen aan de discussies en of er didactische werkvormen zijn waarbij discussies aan toegankelijkheid winnen.”

Bram Eidhof is gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam. Hier deed hij onderzoek naar welke generieke onderwijsfactoren kunnen bijdragen aan de burgerschapsontwikkeling van leerlingen in het basisonderwijs. Momenteel is hij actie-onderzoeker bij het Instituut voor Publieke Waarden. Daar werkt hij met professionals uit de weerbarstige praktijk aan thema's als burgerschapsontwikkeling, democratie en de verzorgingsstaat.

E-mail: bram@publiekewaarden.nl